

Jouko Hillukka

Etelä-Pirkkalan asuttamisen vaihteita

Jääkauden jälkeen Etelä-Pirkkala, kuten koko Pirkanmaakin, oli vahvan veden peitossa. Vain Haikanvuoren yksinäinen huippu oli vedenpinnan yläpuolella. Pohjoisessa siinteli muutama pieni saari ja kauempana valkoinen jääerämaa. Mutta maa kohosi vedestä nopeasti, parissa vuosituhannessa likimain nykyisen näköiseksi ja valmiiksi ihmisten tulla. He tulivat.

Sulavan mannerjäätikön reunaa kiersi ihmisasutuksen piiri, joka valtasi veden alta vapautuvan rannan. He olivat hylkeenpyytäjiä, kalastajia ja linnustajia. Kauempana mantereella metsästettiin mammutteja, pohjoisessa hirvieläimiä. Ihmiset saapuivat Lahden seudulle, vain runsaan sadan kilometrin päähän Pirkkalasta, yli 10 000 vuotta sitten. Tuolloin oli vielä katkeamaton vesiyhteys Pirkkalaan merenrannalle ja pian harjuja myöten miltei yhtäjaksoinen maayhteyskin. Miksi ei olisi tultu?

Luonnonolot olivat kivikaudella yhtäläiset koko nykyisen Pirkanmaan alueella, mutta asuttaminen vaihteli jopa tuhansia vuosia eri osien välillä. Ensin vallattiin parhaat asuinpaikat. Vaikka metsästäjä–kalastajat vaihtoivat leiripaikkaa hyvinkin usein, ehkä parikin kertaa vuodessa, saattoi perhekunnalla tai suvulla olla oma reviirinsä, ehkä nykyisen pitäjän kokoinen metsästyks- ja kalastusalue. Nykyisen Pirkkalan alueella tunnetaan 17 kivikautista asuinpaikkaa. Ne sijaitsevat Pyhäjärven lahtien ja niemien rannoilla tai Pyhäjärven saarissa korkeudella 85–86 metriä meren pinnan yläpuolella ja 80–81 metriä mpy. Veden korkeus on todennäköisesti vaihdellut.¹ Nykyinen veden keski korkeus on 77,2 m mpy.

Kivikauden aikaiset esineet on löydetty Pyhäjärven ranta-alueelta. Ne ovat pääasiassa kivikirveitä ja -talttoja. Löytöjen perusteella voi päätellä, että koko rantaa on tuolloin, ainakin jossain vaiheessa, käytetty asuinpaikkana tai pyynti-alueena. Saarista löydetty asuinpaikat ovat mielenkiintoisia. Esimerkiksi Isosaaren asuinpaikan arvoon vaikuttaa se, että lähiympäristöstä, Nokialta, Tampereelta tai Vesilahden puolelta ei ole toistaiseksi löydetty yhtä paljon käytettyä asuinpaikkaa samalta ajalta.²

Miksi tänne tultiin?

Tuskinpa kivikauden asukas tuli tänne pelkästään luonnonkauneutta katselemaan, vaikka valitsikin usein hienoimmat rantapaikat. Asuinpaikan määräsi harjoitettu elinkeino, merellisenä aikana hylkeenpyynti, myöhemmin kalastus ja vesilintujen metsästys. Hylkeiden siirtyessä kauemmaksi merelle ja jäisemmälle pohjanlahdelle jäi sisämaan asukkaiden elinkeinoksi keräily, metsästys ja kalastus.

Kun tutustuu tuon ajan asuinpaikkoihin maastossa, huomaa valinnan tarkoituksenmukaisuuden. Jokainen asuinpaikka sijaitsee jokisuussa tai järveen laskevan puron läheisyydessä – siis hyvän kalapaikan ja linnustoalueen tuntumassa. Kesällä asuttiin saarella tai viileässä niemessä, talvella suojaisessa rinteessä. Vesi oli hyvä kulkutie kesätalvet. Rannat olivat saaliseläintenkin suosiossa. Pirkkalan alueella on Pyhäjärven lisäksi lukuisia

pieniä järviä ja isoja ja pieniä puroja, joiden välimaastot ovat edelleen riistan suosimia paikkoja.

Asutus jatkuu rautakaudella

Pirkkalassa on kaksi merkittävää rautakautista asuinpaikka-aluetta, Pirkkalankylä ja Isomoisio Savilahdessa. Muita rautakautisia tai myöhempiä rauhoitettuja kohteita on toistakymmentä. Asuinpaikka-alueista Pirkkalankylän noin 10 hehtaarin laajuinen rauhoitettu muinaisjäännösalue on merkittävin ja tunnetuin. Siellä on paikallistettu kivikauden, rautakauden ja historiallisen ajan asuinpaikkoja. Asutus on jatkunut nykypäivään saakka. Merkittävimmät Pirkkalankylän esinelöydöt ajoitetaan viikinkiajalle.

Pirkkalan muinaisjäännökset on kartoitettu kolmessa inventoinnissa sekä rajaamalla asuinpaikkoja koekuoppien avulla. Varsinaisia asuinpaikan tutkimuskaivauksia ei ole tehty. Rantavyöhykkeellä vuosisatoja jatkunut tiheä asutus on tuhonnut tehokkaasti siellä mahdollisesti olleita muinaisjäännöksiä.

Vanha kauppapaikka?

Perimätieto ja monet historioitsijat ovat pitäneet varmana, että Pirkkalankylä on ollut muinoin kauppapaikka. Suomen historian tutkimuksen isäksi mainittu, kaunopuheisuuden professori Henrik Gabriel Porthan tutki pirkkalaisuutta jo 1700-luvulla. Hän uskoi, että "birkarl" tarkoittaa ruotsalaisten perustaman Pirkkala-nimisen kaupungin asukkaita: "Tämän vahvistaa myös esisiemme perimätieto, minkä mukaan näille seuduille tuodun kristinuskon pääpaikka oli alkuaikoina Pirkkalan kirkolla, jonne ympäristön asukkaiden kerrotaan kerääntyneen ja haudanneen sinne kuolleensa. En tosin pysty varmoin todistein osoittamaan kaupungin sijaintia. Arvelen sen kuitenkin olleen samassa paikassa jossa nykyään on Pirkkalan kylä ja kirkko."

Monet myöhemmät tutkijat ovat hyväksyneet Porthanin ajatuksen, ainakin pääosin, mm. Yrjö Koskinen ja Jalmari Jaakkola.³

Pirkkala-nimen aikaisempi muoto Birkala tai Birckala ja näistä johdettu termi *birk* on katsottu kuuluvan kauppaoikeuteen, joka keskiajalla myönnettiin kauppapaikalle.⁴ On oletettu, että näille seuduille on muuttanut jopa pysyvästi asumaan vieraskielistä väestöä, jotka ovat olleet kauppiaita. Heidän tiedetään käyneen kauppaa satatuntalaisten kanssa jo 1000- ja 1100-luvuilla kristinuskon suojanaan. Seppo Suvanto on laatinut artikkelin "Pirkkalan saksat", jossa on Pirkkalan hallintopitäjän alueelta poimittu kolmisenkymmentä saksalaisperäistä henkilönnimeä. Nykyisen Pirkkalan alueelta niitä löytyy vain kolme.⁵ Paikkannimissä esiintyy kylläkin sekä vierasperäisiä että kauppaan liittyviä nimiä.

Kaikki eivät pidä perimätietoa Pirkkalankylän kauppapaikasta luotettavana. Esimerkiksi arkeologi T.-L. Soininen sanoo, ettei kauppapaikalle löydy arkeologisia todisteita. Tosin hän itsekin mainitsee Pirkkalankylältä löytyneen viikinkiaikaisen luulusikan, jonka parhaat vastineet löytyvät Ruotsin Birkasta.⁶ Toki Pirkkalasta ja muualta maakunnasta on löytynyt paljonkin esineitä, jotka ovat kulkeutuneet tänne kauppateitä pitkin. Missä ne ovat vaihtaneet omistajaa, ei voida enää todeta. Kuten edellä jo mainittiin, Pirkkalassa ei ole suoritettu arkeologisia kaivauksia, joten löydöt ovat sattumia ja todisteet arveluja.

Professori Viljo Rasila ei lähde hankään vierasperäisten etunimien perusteella tekemään päätelmiä vierasperäisistä asukkaista. Tuohon aikaan nimet olivat yleensä kristillisperäisiä, mitkä yleensä ruotsinkielinen henkilö kirjasi omalla tavallaan.⁷

Jos seudulla on ollut keskiajalla tai sitä ennen edes vaatimaton markkinapaikka, miksi Pirkkalankylä ei siihen olisi soveltunut. Vesitie oli muinoin lähes ainoa kesällä ja talvella toimiva kauppatie. Pirkkala oli vesiteiden solmukohdassa, johon pääsi käytännöllisesti katsoen joka ilmansuunnasta. Vanhana kauppatieksi tunnettu Hiiden tie kulki Pirkkalankylän kautta. Tie ei siis ohitta-

nut kylää vaan nousi jäältä kylään ja palasi kylän jälkeen jälle.

Kun Pirkkalan pohjoispuolen kylät kasvoivat, oli käytännöllistä perustaa markkinapaikka keskeisemmälle paikalle, esimerkiksi Tohlopin rannalle.⁸ Kauppapaikkana Pirkkalankylä on saattanut hiljentyä jo hyvin varhain. Ehkä se selittää kirjallisten lähteiden puuttumisen.

Kirkko Pirkkalankylälle

Pirkkala-Seura järjesti toukokuussa 2001 kotiseutuseminaarin "Mikä pitäjälle iäksi?" Tilaisuudessa luennoivat Turun historiatieteen laitoksen emeritusprofessori Unto Salo ja Tampereen yliopiston historiatieteen tutkija Tapio Salminen. Kuulijoina ja keskustelijoina oli suuri joukko historian harrastajia. Asiantuntijat olettivat järjestäytyneiden pitäjien syntyneen Satakuntaan jopa 1000 vuotta sitten, mutta Pirkkalan kirkkopitäjän uskotaan olleen olemassa 1200-luvun alkuvuosina.⁹ Tuolloin rakennettiin myös kirkko Pirkkalankylään, mutta arkeologien selvitettäväksi jää minne siellä. 1500-luvun alussa paloi puukirkko, jonka paikka voisi olla sama, johon rakennettiin vielä kaksi myöhempää puukirkkoa.¹⁰ Palanut kirkko ei ehkä ollut ensimmäinen, sillä puurakennukset eivät olleet tuoloin kovin pitkäikäisiä.

Pirkkalan kirkonarkistossa on tallennettu mielenkiintoinen muistiinpano, jossa kerrotaan, että kun 1950-luvulla laajennettiin hautausmaata, siirrettiin myös sen kiviaitaa. Aitaan otettiin lisäkiviä siitä rakennelmasta, joka oli vanhan kirkon pohjoispuolella. Pohjoispuolella tiedetään olleen kirkon sakasti. Oliko se ollut kivisakasti, kuten muutamissa muissakin keskiaikaisissa puukirkoissa on ollut ja oliko se mahdollisesti vaurioitunut tulipalossa ja jäänyt rauniona pois käytöstä.

Miksi kirkko rakennettiin juuri Pirkkalankylään? Kysymys on usein esitetty ja usein myös jäänyt vaille vastausta. Se lienee selviö, että ensimmäinen syy oli sama kuin mahdollisen kauppapaikankin perustamiseen: hyvät kulkuyhteydet. Tämä ei kuitenkaan voi olla ainut syy, niitä voi ol-

la monta. Oliko kauppa- ja markkinapaikalla ja siellä mahdollisesti jo asuvilla kristityillä osuutensa paikanvalintaan? Oliko Pirkkalan kristityillä, esimerkiksi täällä asuvilla kauppiailta, jo ennestään pieniä yksityiskirkkoja? Tähän viittaavat ainakin pari paikannimeä, Kirkkosaari ja Kirkkoveräjä. Pirkkalankylä on ollut asukasmäärältään emäpitäjän toiseksi suurin. Tilalukukin näyttää olleen suurempi mitä kauemmaksi taaksepäin ajassa liikutaan. Jospa kylän suuruus onkin ollut sen kirjoittamattomassa menneisyydessä.

Tiedetään, että katoliset kirkot järjestivät markkinoita oman suojeluspyhimyksensä kunniaksi, tavallisesti tämän merkkipäivänä. Pirkkalan emäkirkon pyhimys oli Pyhä Jaakob, ja merkkipäivä lienee Jaakonpäivä joka on heinäkuun 25. Ehkä toiminnassa oleva kauppapaikka vaikutti myös kirkkorakennuksen paikanvalintaan: sijoittaa sinne missä ihmiset olivat tottuneet käymään. Uskonpuhdistuksen jälkeen kirkon suhtautuminen markkinoihin muuttui kielteiseksi, ja markkinapaikat saivat siirtyä kauemmaksi.

Pirkkalan emäkirkon vaikutuspiiriin tuli alue, joka käsittää nykyisen 28 kunnan alueen ja jolla asuu nykyisin noin 360 000 henkeä. Mutta suur-Pirkkala alkoi jakaantua jo varhaisessa vaiheessa. Aikaisemmin pidettiin selvänä, että Vesilahti-Lempäälä kuului Pirkkalaan ja erosi siitä viimeistään 1346. Tätä ovat todistaneet yhtäpitävästi Pirkkalan historian kirjoittajat K. V. Kaukovalta,¹¹ K. Jaakkola¹² ja J. Saarenheimo,¹³ sekä monet muut tutkijat. Viime aikoina ovat muutamat asiantuntijat esittäneet todisteita, että Vesilahti-Lempäälä olisi alkujaankin ollut itsenäinen kirkkopitäjä, eikä siis kuulunut lainkaan Pirkkalaan. Painavasti siitä on kirjoittanut asiaa tutkinut Martti Linna. Myös Unto Salo on liittänyt Satakunnassa 1200-luvulla olleiden itsenäisten pitäjien joukkoon myös Vesilahden.¹⁴

Professori Viljo Rasila pitää sekä Pirkkalaa että Vesilahtea emäpitäjinä, joista Pirkkalaa vanhimpana. Pirkanmaan Historiassa hän toteaa: "Ylä-Satakunnassa syntyi 1200-luvulla kolme seurakuntaa: Sastamala, joka sittemmin jakautui Ylä- ja Ala-Sastamalaan eli Karkkuun ja Tyrvää-

seen, Kyrö eli myöhempi Hämeenkyrö, sekä Pirkkala, josta ilmeisesti jo samalla vuosisadalla erotettiin Vesilahti.¹⁵

Kangasalan suurpitäjä erosi Pirkkalasta v. 1366. Alueesta on erotettu osa Pälkänettä, Saha-lahti, Kuhmalahti, Orivesi, Längelmäki, Kuorevesi, Ruovesi, Juupajoki, Eräjärvi, Keuruu, Pihlajavesi, Multia, Virrat, osa Ähtäriä, Kuru, osa Vilpulaa ja Mänttä.

Messukylä erosi Pirkkalasta 1636. Messukylästä muodostui Tampere, Teisko ja Aitolahti.

Ylöjärvi itsenäistyi v. 1895. Jäljellä olevasta seurakunnasta muodostettiin v. 1919 Pohjois-Pirkkalan ja Etelä-Pirkkalan seurakunnat. Vastaa-va kuntajako tapahtui 1922. Vuonna 1938 Pohjois-Pirkkalan nimi muutettiin Nokian kauppalaksi ja Etelä-Pirkkala sai vanhan historiallisen nimensä Pirkkala.

Vuonna 1921 valmistui arkkitehti Ilmari Lounin suunnittelema Etelä-Pirkkalan punatiilinen kirkko vanhan kirkonpaikan läheisyyteen. Uusin, 1994 valmistunut arkkitehti Simo ja Käpy Paavilaisen suunnittelema betoni- ja tiilirakenteinen kirkko sijaitsee Pirkkalan nykyisessä kuntakeskuksessa.

Kivikirkko meni Messukylään

Miksi Pirkkalan ensimmäinen kivikirkko rakennettiin Messukylään? Syitä saattaa olla monia. Yhtenä, ehkä suurimpana voidaan pitää asutuksen painopisteen muuttumista Messukylän suuntaan. Vuoden 1571 hopeaveroluettelo kertoo 1500-luvun kehityksen suunnasta melko paljon. Veroa maksavia tiloja oli tuolloin nykyisten Pirkkalan, Nokian ja Ylöjärven kuntien alueella 184, Tampereen, Messukylän, Teiskon ja Aitolahden alueella 219. Asutuksen keskittyminen oli Tammerkosken-Messukylän-Takahuhdin alueella.¹⁶ Puukirkko oli saatu Messukylään luultavasti jo 1430-luvulla. Kun Messukylän kivikirkon rakentamisvuodeksi on arvioitu (Markus Hiekkänen) 1510–1520, on lähellä ajatus, että puukirkko oli tuolloin jo huonossa kunnossa, tarvittiin uutta kirkkoa. Mutta

Pirkkalan emäkirkko paloi myös 1500-luvun alussa. Vuosilukua ei tarkkaan tiedetä. Seurakuntaan siis rakennettiin kaksi kirkkoa, joista oletettavasti v. 1543 valmistunut puinen emäkirkko oli ehdottomasti kivikirkkoa halvempi. Kumman kirkon rakentaminen alkoi ensin, ei ole tiedossa, mutta kahta kivikirkkoa ei ollut varaa rakentaa, siksi kalliimpi kirkko rakennettiin sinne, missä oli asutuksen suurempi keskittyminen.

Vielä eräs asiaan vaikuttava seikka on otettava huomioon, nimittäin samoihin aikoihin rakennettiin kivikappeli myös Nokialle. Kappelin rakentamisajankohdan on Markus Hiekkänen ajoittanut vuosien 1500–1550 väliin (todennäköisesti 1505–1533). Oletetaan, että tätäkin rakennusta edelsi puinen kappeli, joka myös paloi.¹⁷ Tuskinpa pohjoispuolella järveä tunnettiin kovinkaan suurta intoa lähteä rakentamaan kivikirkkoa eteläpuolelle pitäjää. Kuningas Kustaa Vaasankin tiedetään olleen huolissaan Pirkkalan kirkon palosta ja seurakunnan taloudellisesta tilasta.

Viljelykulttuuri saapuu

Pyhäjärven etelän- ja idänpuoleisten lahtien pohjasedimentit pitävät tiedon koska maanviljely on näillä rannoilla alkanut, mutta sitä tietoa ei ole vielä otettu esille. Vasarakirveskulttuurin ihmiset ainakin tunsivat maanviljelyksen salat, se tiedetään. He ovat myös täällä kulkeneet ja jättäneet esineitään Pyhäjärven molemmille rannoille. Ehkä jo tuolloin poltettiin seudun ensimmäiset kasket. Rautakautiset kalmistot ovat varmoja merkkejä maanviljelyksen alkamisesta lähiseudulla. Esihistorialliset ja historiallisen ajankin hautapaikat ovat Pirkkalassa pitäjän multavimmilla mailla. Sellaisia ovat Nuolialan, Pirkkalankylän, Savilahden ja Aniankylän seudut sekä tietenkin nykyinen kuntakeskus, jonka mahdolliset muinaisjännökset ovat tuhoutuneet myöhemmän asutuksen vuoksi.¹⁸

Pirkkalassa on ollut keskiajalla peltoa yllättävän vähän. Vielä 1660-luvun tilaston mukaan vain n. 200 ha, joka oli vain 4,5 ha tilaa kohti. Heinäniittyjä ei ole tilastoitu. 100 vuotta myöhemmin

peltopinta-ala oli 328 ha, mikä antoi maata tilaa kohti n. 7,5 ha. Maanviljelyksen huippukausi koettiin torpparivapautuksen jälkeen 1920-luvulla, jolloin peltoa oli n. 2200 ha eli kymmenen kertaa enemmän kuin 300 vuotta aikaisemmin. Pyhäjärven pintaa oli laskettu pari metriä, järvi oli luovuttanut ravinteikasta matalikkorantaansa ihmisten käyttöön. Vähäkiviset niityt ja jäykätkin savimaat oli kynnetty pelloksi. Vuoden 1994 tilaston mukaan Pirkkalan peltoala oli 1165 ha. Yli tuhat hehtaaria on jäänyt teiden, rakennusten, pihojen ja kenttien alle, metsitetty tai hylätty tarpeettomana.¹⁹

Asukasluvun kehitys

Etelä-Pirkkalan väkiluvuksi v. 1634 ilmoitetaan 520 henkeä. Tuolloin laadittu ensimmäinen henkirja oli kuitenkin veroluettelo, johon merkittiin vain 12 vuotta täyttäneet, mahdollisesti vain veronmaksukykyiset henkilöt. Sitä aikaisempien vuosien väkiluvut ovat niin teoreettisia, ettei niitä kannata edes mainita.²⁰ Nälänhädät, sodat ja 1300-luvun musta surma vaikuttivat aivan liian paljon väestön lukumäärään. Myös suuret kuolonvuodet 1600-luvun lopulla pudottivat Pirkkalan väkimäärän noin puoleen eli 260 henkeen.

Mitään merkittävää ulosmuuttoa ei tiedetä Pirkkalasta tapahtuneen. Eräkaudella, etenkin sen loppupuolella, siirtyi uudisasukkaita eräalueille vakinaisiksi asukkaiksi, mutta sellaista laajuutta sillä tuskin oli, että se olisi lähtöpitäjän kokonaisväkilukua laskenut, kasvua se tietenkin hidasti.

Melko luotettava väestötilasto alkaa vasta v. 1749, jolloin papisto velvoitettiin pitämään kirjaa seurakuntiansa väkiluvusta. Vuonna 1871 väkiluku oli 841 henkeä ja v. 1901 jo 1446 henkeä.²¹ Pirkkalaan muuttaneita oli 1700- ja 1800-luvuilla 2,5–3 % kokonaisväkiluvusta. Ulosmuuttaneita oli 1800-luvun puolella hieman yli 3 %. Tähän vaikutti Tampereen ja Nokian seudun voimakas teollistuminen. Muutto suuntautui yleensä lähipi-
tajiin. Yhteiskuntaryhmistä suurin muuttajaryhmä

oli palkolliset, joita oli yleensä yli puolet muuttajista.²²

Pirkkalan ensimmäinen merkittävä työpaikka, joka veti työväkeä pitäjän ulkopuolelta, oli tamperealaisten Johansson-veljesten Partolaan perustama Ångsåg och Kvarn -niminen saha- ja myllylaitos, myöhemmin Pyhäjärven Saha Osakeyhtiö. Se toimi 1950-luvulle saakka ja työllisti parhaimmillaan 168 henkilöä.²³

Toinen Pirkkalan merkittävä teollisuuslaitos tuli sekin Partolaan. Partolan kartanon omistajien Hilma ja Hannes Palmrothin vanhin poika Pentti Palmroth perusti vuonna 1928 kartanon läheisyyteen Partolan kenkätehdas Oy:n. Vaatimattoman alun jälkeen tehtaan tuotanto kasvoi vuosien kuluessa voimakkaasti. 1970-luvulla päivätuotanto oli parhaimmillaan n. 1200 kenkäparia vuorokaudessa ja työntekijämäärä n. 200 henkilöä. Heistä melkoinen osa asui Pirkkalassa.

Valtion lentokonetehdas siirtyi vuonna 1936 Helsingistä Tampereen Härmälään, aivan Pirkkalan rajan tuntumaan. Tehtaan mukana seurasi satoja ammattihenkilöitä, jotka etsivät asuntoa Tampereelta ja Pirkkalasta. Haikan omakotialue, josta omakotitontteja luovutettiin lentokonetehtaan työntekijöille, perustettiin valtion asutusviranomaisen toimesta vuonna 1938. Aluksi Haikkaan kaavoitettiin 102 omakotitonttia. Nykyisin siellä asuu noin 650 henkilöä.²⁴

Lentokonetehtaan työntekijämäärä kasvoi sodan jälkeen mm. sotakorvaustuotannon vuoksi. Koska Tampereen seudulla oli kova asuntopula, varasi lentokonetehdas maa-alueen Pirkkalan Killosta työntekijäin asuntoalueeksi. Killon omakotialueen rakentaminen käynnistyi vuonna 1947. Nykyisin siellä on 220 omakotitaloa, useita rivitaloja ja asukkaita yli 600.²⁵

Sodan syttyessä vuonna 1939 sai myös Pirkkala osansa siirtoväestä. Talvisodan jälkeen heitä oli 589 henkeä, v. 1947 oli 786 henkeä ja lopullinen määrä v. 1948 oli 613 henkeä, eli liki 30 % väestöstä.²⁶

Tampereen suurten tehtaiden, Valtion lentokonetehtaan (myöhemmin Valmet Oy:n) ja Lokomo Oy:n sijoittuminen kaupungin Pirkkalan

puoleiselle laidalle toi paineita asuntoalueiden perustamiselle Pirkkalaan. Vaikka väestön kasvulla on ollut jatkuva, se on ollut kuitenkin hallittua. Vuonna 2000 Pirkkala ylitti 13 000 asukkaan rajan.

Viitteet

1. Soininen 1998: 5, 9.
2. Soininen 1998: 10.
3. Horsma-aho 1995: 3–4.
4. Suvanto 1988: 260.
5. Suvanto 1988: 250–252.
6. Soininen 1998: 4–5.
7. Rasila 1993: 36.
8. Suvanto 1988: 256.
9. Pirkkalainen-lehti, nro 41, 2001: 1, 6.
10. Jaakkola 1934: 103.
11. Kaukovalta 1934: 84.
12. Jaakkola 1934: 69.
13. Saarenheimo 1974: 48.
14. Salo 1999: 146.
15. Rasila 1993: 39, 40–41.
16. Rasila 1993: 26.
17. Saarenheimo 1974: 43.
18. Mäntysaari 1997: 177–184.
19. Adel 2001: 17.
20. Saarenheimo 1974: 262.
21. Koivuniemi 1994: 86.
22. Saarenheimo 1974: 280–283.
23. Hillukka 1997: 192–194.
24. Taberman 1997: 197–205.
25. Roivainen 1997: 103–104.
26. Taberman 1997: 440.

Lähteet

Adel, Vadim, artikkeli Menneisyyden jälkiä Nokianvirran rannalla teoksessa Pirkanmaan alta. Tampere 2001.

Hillukka, Jouko, teoksessa Pitkin poikin Pirkkalaa. Pitäjänlukemisto. Pirkkala kunta. 1997.

Horsma-aho, Olavi, Pirkkalainen pitäjänkertomus. Pirkkala 1995.

Jaakkola, K. teoksessa Pirkkalan historia. Nokian kunta – Pirkkalan kunta 1934.

Koivuniemi, Jussi, teoksessa Nokian – Pirkkalan historia. Nokia kaupunki – Pirkkalan kunta 1994.

Mäntysaari, Topi, teoksessa Pitkin poikin Pirkkalaa. Pitäjänlukemisto. Pirkkalan kunta 1997.

Pirkkalainen-lehti, nro 41. Pirkkala 2001.

Rasila, Viljo, Pirkanmaan historia. Tampere 1993.

Roivainen, Matti, teoksessa Pitkin poikin Pirkkalaa. Pitäjänlukemisto. Pirkkalan kunta 1997.

Saarenheimo, Juhani, Vanhan Pirkkalan historia. Nokia, Tampere, Pirkkala, Ylöjärvi 1974.

Salo, Unto, teoksessa Hämeen käräjät. 1998.

Soininen, Tuija-Liisa, Pirkkalan arkeologinen perusinventointi. Tampere 1998.

Suvanto, Seppo, Tampereen historia. Tampere 1988.

Taberman, Raili, teoksessa Pitkin poikin Pirkkalaa. Pitäjänlukemisto. Pirkkalan kunta 1997.

Piirtoheitinkalvot

Jouko Hillukka, Pirkkalan historiaa ja kotiseututietoa. Internet Pirkkalan kunta 1999.